

TORBEN DAMSHOLT: *Historia Augusta Problemet. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 277.* København, Gads Forlag, 1971. 68 s.

Scriptores Historiae Augustae eller *Historia Augusta* (SHA, HA) är namnet på en rad biografier över romerska kejsare från och med Hadrianus till Carus och hans söner Carinus och Numerianus, Diocletianus' omedelbara föregångare. I denna långa svit saknas perioden 244–260, det vill säga biografierna från och med Philip Araben till slutet av Valerianus.

Damsholt börjar sin bok med en koncis redogörelse för HA:s ställning som källa och för HA: forskningen fram till 1971. Biografierna har spelat en grundläggande roll som källa, framförallt för 200-talet. Detta beror främst på att det är ont om annat källmaterial. Fram till 229 kan man stödja sig på Cassius Dios historia, som emellertid har många lakuner. Herodianos' historia (tiden 180–238) är ett ytterst vagt och magert arbete. Av 200-talets senare grekiska historiker finns i direkt form endast små fragment, och latinska historiker finns överhuvudtaget ej bevarade direkt. För att finna parallellskildringar till HA får man vända sig till ett antal små, kompendieartade skrifter: Aurelius Victors *De caesaribus* (år 361), Eutropius' och Festus' breviarier i romersk historia (370-talet) och den anonyma *Epitome de caesaribus* (390-talet). Enligt författarsubskriptioner och ut-sagor inströdda i HA var samlingen författad av sex olika biografer, vilka dedicerat sina arbeten till antingen Diocletianus eller Konstantin. Samlingen borde alltså vara väl jämförlig med de ovannämnda sena latinska småskrifterna: den var utförligare och den var äldre.

Man hade dock inga större illusioner om HA:s värde, och många föraktfulla omdömen kan citeras (Damsholt s. 9). Men dess uppgifter accepterades när de ej uppenbart var orimliga, och detsamma gäller kanske framför allt dess värderingar. På så sätt blev HA grundläggande för en mängd föreställningar vi fortfarande har om ett från sent 100-tal insättande allmänt förfall, politiskt, militärt och moraliskt.

De senantika historikernas och biografiernas källrelationer ställdes i förgrunden när A. Enmann i en uppsats i *Philologus*, suppl. 4, 1884, med titeln »Eine verlorene Geschichte der römischen Kaiser« (förkortat Kaisergeschichte, KG) konstaterade likheter mellan HA och gruppen Aurelius Victor, Eutropius och Festus, och drog slutsatsen att det måste ha funnits en gemensam källa: en biograf, som avslutat sitt arbete omkring 284.

1889 revolutionerades hela forskningsläget genom en artikel av Hermann Dessau i tidskriften *Hermes*, 24, s. 337 ff: »Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae«. Dessau påvisade interna motsägelser mellan biografiernas påstådda avfattelsestid och faktauppgifter i dem, allusioner till förhållanden under efterkonstantinsk tid och användande av källor från efterkonstantinsk tid, identiska attityder, tendenser och metoder inom de sex författarnas verk. Han drog slutsatsen att författar- och tidsuppgifterna var en fiktion: verket var skrivet av en enda person, verksam under senare hälften av 300-talet. Långt senare (1918) preciserade Dessau sin tidsangivelse till sista decenniet av 300-talet.

Dessaus uppsats väckte enormt uppseende och framtvängde ett ställningstagande för eller emot. Det var viktigt att anhängarna av de traderade författar-

och tidsuppgifterna kunde stödja sig på Theodor Mommsens auktoritet. Det känns tryggare att arbeta med dumma men hederliga (någotsånär, i alla fall) författare än med en bedragare i stort format; Mommsen sökte rädda SHA:s autenticitet genom en teori om att samlingen redigerats ca 337 med omstuvningar och tillskott, och att en andre redaktör varit verksam under Theodosius' regering. Åsikten föreföll rimlig, och trots att framstående experter som Otto Seeck och Ernst Hohl anslöt sig till Dessaus åsikt, kunde därför traditionalisterna fortsätta att dominera i det allmänna medvetandet.

1926 publicerade N. H. Baynes *The Historia Augusta, its Date and Purpose*. Titeln anger de temata Baynes följde, redan Mommsen hade ställt de frågor som bildade utgångspunkten. Om HA var en förfalskning: vad hade den då för ändamål? Baynes svar blev: att rättfärdiga Julianus' uppror mot hans kusin Constantius II, att rättfärdiga Julianus' prohedniska politik gentemot Constantius' kristna intolerans. Datum gav sig därigenom av sig själv: åren runt 360.

Baynes' bok gav en ny impuls i studiet, men det fanns en del tendenser i HA, som den inte täckte. I HA återfinnes t. ex. »profetior« angående efterkommande till kejsar Probus. Detta förde omedelbart tankarna till den store pretorianprefekten Sextus Petronius Probus (Valentinianus I:s regering) och hans söner, som Theodosius som en försoningsgest gjorde till konsul 395. Vidare framhölls i HA faran i att barn blev kejsare: det kunde passa till läget 337 eller till situationen vid Theodosius' död. Andra forskare föreslog följaktligen dessa dateringar, och den uppenbara lättheten att tolka efter eget skön diskrediterade i någon mån »modernisternas« verksamhet. Man tröttnade på rotandet i källor och syften; inga säkra resultat syntes möjliga.

Mot bakgrunden av insikten att HA-problemet endast kunde lösas genom en total genomarbetning startades 1962 årliga kollokvier i Bonn, på initiativ av A. Alföldi och J. Straub. Det starkt stregrade intresset för senantiken under tiden efter andra världskriget är den egentliga förklaringen till intensifieringen av studierna. Hittills har tio band *Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung* utkommit som »Reihe 4« inom de av Habelt i Bonn publicerade tematiska serierna *Antiquitas*. *Beiträge* omfattar såväl monografier som artikelsamlingar/rapporter över kollokvierna och (hittills) två omfattande bibliografiska rapporter. Tre volymer i serien faller efter Damsholts skrift. Till de allra viktigaste arbetena inom fältet på senaste tid måste också räknas två monografier av Sir Ronald Syme: *Ammianus and the Historia Augusta* (1968) och *Emperors and Biography* (1971), den sista delvis tidigare publicerad inom *Beiträge*-serien.

Som framgått är HA-problemet invecklat och komplicerat genom en enorm bibliografi, som förvandlat det till ett relativt svåråtkomligt specialfält. Som jämförbar företeelse kunde exempelvis nämnas Det äldsta Rom-komplexet. Det är en av de största förtjänsterna med Damsholts bok att han med yttersta ekonomi och ändå konkret och begripligt presenterar hela problemkomplexet.

Antingen man är traditionalist eller »modernist« måste frågan om HA:s källor inta en väsentlig plats. För de senares del kan det definieras så: frågan om historisk trovärdighet (i betydelsen korrelation med ett acceptabelt källmaterial) i HA blir en biprodukt av ett studium, vars syfte är att kartlägga författarens sätt

att utnyttja, omvandla och utbygga källmaterialet, alltså i bred mening komma åt författarens personlighet.

Ovan har Enmanns »Kaisergeschichte« nämnts. Om man – som majoriteten av Bonn-forskarna – antar att HA tillkommit på 390-talet, som en anonym författares verk, kan KG med fördel omdateras till åren runt Konstantins död, 337. KG var emellertid en sekundär källa, det rörde sig om en serie magra kejsarbiografier. Framförallt Hohl underströk att KG byggde på de biografier, som kanske ca 230 publicerades av Marius Maximus. Som författare är denne känd från HA – ett tjugotal oftast kritiska omnämmanden –, från en anmärkning till en Juvenalispassage, och från en mycket besk passage hos Ammianus Marcellinus angående stadsromerska aristokraters läsvanor omkring 390 (Damsholt s. 26). Som person är Maximus däremot relativt väl känd genom en rad inskrifter: han var konsul omkring 198, hade en lång karriär krönt med stadsprefekturen i Rom, och var *consul II ordinarius* år 223.

Syme har i sina ovannämnda böcker starkt ifrågasatt Maximus' roll som huvudkälla för HA:s tidigare del. För hans argumentation hänvisar jag till Damsholt (s. 27), här är det tillräckligt att nämna att huvudargumentet är att Syme ansett sig kunna belägga att ett antal passager från Maximus infogats i en redan existerande kontinuerlig skildring; de påklustrade passagererna har ofta skandal- eller trivialkaraktär. Huvudkällan – som också var en biograf, av det suetonska maneret, som skildrat kejsarna från Hadrianus till Caracalla – benämner Syme försiktigtvis *Ignotus*.

Damsholt accepterar Symes åsikt, men anför (efter Symes eget föredöme) en rad svårigheter och frågetecken. Det finns skäl att understryka dessa. Rekonstruerade källor har alltid en obehaglig elasticitet: ett tag omkring 1900/1910 var det populärt att föreställa sig en historiker som huvudkälla, »Der letzte grosse Historiker von Rom«, som Kornemann uttryckte det. Han är nu upplöst i tunn luft. Trots Ammianus' negativa omdöme om Maximus – som naturligtvis påverkat Syme – måste man ifrågasätta teorin att Maximus i stort sett bara var en sladderskribent. En historieskrivande konsular måste ta hänsyn till sin *dignitas*, han fick ej förfalla till ren frivolitet. Maximus' värde förfäktas, med en rad exempel, av A. Birley i hans biografi över Septimius Severus (1971), Appendix II, s. 308 ff. Men Symes senaste artikel i frågan, i *Beiträge*, Band 10 (1972) visar att han ingalunda slagit till reträtt. (Likaså starka invändningar mot Syme hos F. Kolb: *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta*, *Beiträge*, Bd. 9, 1972, s. 3f, 159).

Damsholt följer Syme också beträffande det skarpa insnitt i HA, som Syme lägger före *vita Macrini*. Det är från och med den biografen, som författaren börja få luft under vingarna. Till och med Caracalla var han hämmad av förekomsten av källor. Men därefter blev källmaterialet allt tunnare: han startade nu på allvar sin förfalskarriär, och nådde i de sena biografierna ett stort mästerskap i konsten att skriva historisk fiktion. I den ingår stora mängder förfalskade dokument och en lång rad falska historiker/sagesmän: för att leta fram allt detta har författaren ej spart sig någon forskarmöda, och han utövar samvetsgrant kritik på sina egna uppfinningar.

En hel del i denna verksamhet tillhörde genren sedan gammalt, man kan nämna de beryktade *libri lintei*, linneböckerna (Damsholt s. 31), som troligen

uppfanns av Licinius Macer, men som HA:s författare väl påträffat i Livius' första dekad. HA:s författare förvandlar emellertid förfalskandet från ett patologiskt drag till en skön konst; han ger till och med en programförklaring (citerad av Damsholt s. 42f).

Sökandet efter källor får alltså särskilda drag. För upprorsmakarbiografierna kan problemet nästan helt avskrivas: författaren hade inga källor. Men när det gäller de »stora« regentbiografierna har Damsholt rätt starkt koncentrerat sitt intresse till hans grekiska källmaterial. Vi vet att författaren förutom Herodianos hade läst Dexippos. Själv anger han därtill en rad egenhändigt tillverkade grekiska historiker (Syme, *Emperors*, s. 278). Temat är alltså förvisso värt att tas upp, dock är det risk för att resultatet kan bli magert för HA-forskningens del. Ty man måste koppla in de grekiska historikerna i problemet så att säga snett bakifrån: utifrån den bevarade Zosimus (omkr. 500) måste Eunapios (omkr. 400) rekonstrueras, och utifrån denne den av Damsholt (s. 30) nämnde Eusebios. Själv har jag vid läsningen fäst mig vid att den latinska traditionen i stor utsträckning försvunnit i Damsholts framställning. Den senare forskningen har visserligen visat att HA i ett antal passager direkt har avskrivit Aurelius Victor och Eutropius, därmed avklippande ett led i transmissionskedjan och minskande den roll, som Enmanns KG spelat som direktförlaga för HA, men KG är långt ifrån avskaffad. Man kan lätt summera notiserna hos Syme: *Emperors*, i index under ordet KG, s. 302 – Syme verkar för övrigt på sin sida i någon utsträckning förbise det grekiska källmaterialet.

Varför skrevs *Historia Augusta*? Frågan hänger nära samman med: vilken litterär karaktär har HA, och de behandlas av Damsholt i samband, efter varandra. Vi har ovan sett att Baynes tolkade HA som en försvarsskrift för Julianus. Dateringen till omkring 360 är inte längre möjlig, sedan det säkert påvisats att HA direkt använt Aurelius Victor och Eutropius. 390-talet verkar allt troligare som tidpunkt, också om man strikt begränsar sig till en argumentation utifrån författarens kontaktpunkter med historiker och annan litteratur. Men kan datering och placering stödjas genom HA:s tendens och samhällsinställning?

392 dog kejsar Valentinianus II. Hans främste general, den hedniske frankern Arbogastes, lät utropa en gammal byråkrat vid namn Eugenius till kejsare, regimens främste civile representant blev den hedniska senatsadelns ledare, Nicomachus Flavianus. Deras program var relativt försiktigt i tonen, men udden var påtagligt riktad mot de kristna. Men Theodosius slog de förbundna vid Mons Frigidus i september 394: den ortodoxe kejsarens arianska östgermanska *foederati* vann bataljen över de romerska traditionalisternas styrkor, de hedniska Rhengermanska *comitatenses*. Deras ledare begick självmord, men Theodosius visade stor tolerans mot anhängarna: det räckte med neutralitet eller namnbekännelser till kristendomen. Theodosius' tolerans berodde säkert inte på pur generositet: de besegrade representerade starka maktfaktorer och kejsarens egen familj hade gamla kontakter med de upprorska adelsmännen. Den döde Flavianus blev, liksom Cato den yngre på sin tid, en symbolfigur. Hans minne återställdes senare officiellt, som en bevarad inskrift visar (Dessau, ILS 2948, år 431).

I januari 395 dog Theodosius I och efterträddes av sina båda söner, den 18-årige Arcadius i Konstantinopel och den 11-årige Honorius i Milano. Kan man ur

HA:s skildring av kejsar Alexander Severus, idealkejsaren som stödde sig på senaten, som var tolerant mot alla religiösa åskådningar och dyrkade Abraham och Kristus som visa män, dra slutsatser om allvarligt menade önskemål om en toleranspolitik omkring 395? Baynes har redan för länge sedan visat att Alexander Severus har mycket gemensamt med Julianus. Temat »barnkejsare« återfinns i HA:s *vita Taciti*. Och germanerna är ett ämne, som författaren utrustar med många burleska drag.

En rad forskare har besvarat frågorna med ja. Den främste av dem på senare år är W. Hartke, i *Römische Kinderkaiser* (1951). Men som totalitet tål HA knappast att betraktas som seriös litteratur, Damsholt ansluter sig här till varningar, som utfärdats av Straub och Syme. Det dominerande draget i HA är en sorts cyniskt lättsinne: varken religionsfrågan, problemen med statsledningen eller antigermanismen tas på allvar. Om dessa frågor speglas i HA, så beror det på att de dominerade i debatten runt 400 – man kan i sammanhanget erinra om Synesios från Kyrenes programskrift Om kejsarämbetet, där Arcadius utsätts för omild kritik och där det propageras för ett utsparkande av germanerna.

Att HA:s författare var väl insatt i »samtidens« litteratur har på sistone blivit allt tydligare. Man har bragt i dagen anklanger från och allusioner till Ammianus Marcellinus, Claudianus och Hieronymus med flera (Damsholt, s. 44). Lägg därtill hans vida beläsenhet i äldre litteratur, både traditionellt bildningsgods och tämligen abstrusa källor. Man förstår Symes omdöme, citerat av Damsholt s. 46: en grammatiker eller scholiast, en bibliotekarie eller kanske en de-rangerad aristokrat.

Det är dags för en summering av författarpersonligheten. Vi har här ej att göra med historia, utan med en lek runt historiskt stoff. Hårda omdömen som »förfalskare« är missvisande; författaren döljer inte alls sitt uppsåt. Måhända började han emellertid med ambitioner som historiker, men fann så småningom att källmaterialet brast och att begåvningen låg åt annat håll. Men det ur historisk/källkritisk mening oanvändbara stoffet i HA har visat sig högst användbart genom den speciella belysning det ger åt den litterära miljön i Rom på 300-talets slut. Damsholt avslutar sin bok med några reflexioner om den starka affinitet vi i nutidens (dekadenta eller vidsynta?) miljö kan känna för en författare som reducerar moral – sexualmoral, god-romaremoral, hederlig-historiker-moral – ad absurdum.

Damsholts skrift ger på knappt utrymme en livfull bild av HA-problemet; jag är väl medveten om att jag på dessa få sidor ej kan balanserat presentera varken problemet eller Damsholt. Det enklaste botemedlet, som härmed livligt rekommenderas, blir alltså: läs Damsholt! Men ej heller han har uttömt temats möjligheter – det vore helt omöjligt. Låt mig därför avsluta med några egna reflexioner:

Twisten mellan traditionalisterna och Dessauanhängarna måste anses definitivt sliten. För en del av stoffet och en del av lögnerna kan det ha funnits förelöpare ända fram till 300-talets första tredjedel, men så som vi har HA är det *en* mans verk: en person som kände alle existerande tricks inom konsten att göra orimligheter eller plattityder trovärdiga, och som själv uppfann en hel del nya. Genren är som sagt välodlad i antik litteratur, alltifrån attidograferna ner till Lukianos och senare. Men HA:s författare når en ny höjdpunkt, och särskilt

förefaller mig intresset för moralistiska exemplar och spekulationer betecknande. Det är ett typiskt latinskt drag, ingen grekisk författare har den specifika touchen.

Tidsmarginalerna har också krympts ihop på ett troligen definitivt sätt. Allusionsstudiet ger tidigt 390-tal som en *terminus post quem*. Men *terminus ante quem* är diffusare. HA är citerad av Q. Memmius Symmachus på 400-talets slut (jfr. Damsholt s. 15). Marginalen kan utan vidare krympas genom interna kriterier, men hur långt? HA-studiet har hittills i stor utsträckning bestått i att man letat efter, och funnit, källrelationer eller allusioner från någon författare till HA. Det skall erkännas att resultatet blivit till vinst inte bara för HA, utan för hela vår kännedom om denna litterära tredje romerska storhetstid (jfr. Syme: *Emperors*, s. 280), men vad man skulle önska är studier, som ej tar sikte på HA, och som gärna finge nå slutsatsen att kontakt till HA saknas. W. den Boer har nyligen (1972) utgivit *Some Minor Roman Historians*, där han tar upp Florus, Aurelius Victor, Eutropius och Festus; hans inställning är emellertid så programmatiskt antikällkritisk att man inte blir övertygad. Det är lätt sagt att det måste ha funnits block av latent-muntliga föreställningar, vars ursprung ej kan spåras och att man måste öva sig i den svåra konsten att vara okunnig (*difficillima ars nesciendi*, op. laud. p. 188), men inga problem löses på så sätt och slutsatsen är ej korrekt: någon måste ha uppfunnit också de muntliga föreställningarna. Torben Damsholt har intresserat sig för Eutropius, Zosimus och Orosius, det skulle vara intressant se kretsen vidgad med t. ex. Macrobius, särskilt med tanke på att A. Cameron nyligen (*Journal of Roman Studies* 56, 1966, s. 25 ff) gjort det troligt att Saturnalierna först tillkommit bortåt 430 e. v. t. Ty det har tidigare rätt enighet om dateringar, som nu uppgivits, och en resignerat prohednisk attityd, en kritik av barnkejsare och en antigermsk snobbism skulle på många sätt passa bra en bit in på 400-talet.

Slutligen författarens person. Det är säkert klokt att undvika onödig konkretion, men jag tror det är oriktigt att dra för stora slutsatser av författarens scholiast-tendenser. Syme gör en liten utredning, *Emperors*, s. 77: »Season and society at Rome fostered fraud and imposture as well as erudition. Combining both, the author of the great hoax concords with his time. He is also a comic writer. The notion may come as a surprise and a strain on belief. One can see Symmachus, for example, in the role of a scholiast: he was an editor of classical texts. But Symmachus would not have warmed to the fun in the game. Jerome however, had in him the makings of a great humorist, though not of the kindly sort: scholarship, satire and invective, a gift for inventions, and no kind of scruple.«

Man kan spekulera litet över möjligheten Symmachus, utan att ta den på allvar förstås. Hans brev är erkänt tråkiga, men tråkighet och höggradig polityr hörde till genren, och eventuell bitskhet har säkerligen bortredigerats av sonen-utgivaren. Symmachus var kapabel till högt patos och stor slagkraft, som hans tal om Victoriaaltaret visar. Är Syme ett offer för den negativa men ytliga värdering, som J. A. McGeachy gav i sin doktorsavhandling, *Q. Aurelius Symmachus and the senatorial Aristocracy in the West* (1942)? Åtskilliga av dessa romerska högaristokrater, svala naturer som heta, har precis det drag av frustration inför en idiotisk samhällsutveckling, av ironisk distans, som HA:s upphovsman. Den hetaste hedningen av alla var Vettius Agorius Praetextatus, och ändå yttrade

han till påven Damasus: »Gör mig till påve, så skall jag genast bli kristen!« Ironin är dubbelsidig.

HA har under lång tid varit det viktigaste dokumentet på romarnas dekadens. Sedan det numer blivit klart att dekadensen i HA i stor utsträckning är en glad uppfinning av författaren, måste man fråga sig om det ej snarare är frågan om ett över det asocialas gräns stegrat behov av befrielse från de gamla månghundraåriga klicheerna. HA är därför numera värdefullare som källa än den någonsin har varit: den speglar mötet mellan en urholkad kulturattityd och en nyskapad, oacceptabel. Gudskelov för denne verkligt dålige historiker!

BENGT MALCUS

HANS ROLAND BALDUS: *Uranius Antoninus. Münzprägung und Geschichte. Antiquitas Reihe 3, Band 11.* Bonn, Rudolf Habelt Verlag, 1971. 324 s. xiii pl. DM 260.-.

Lucius Julius Aurelius Sulpicius Uranius Severus Antoninus hörer trots sin imponerande navnelängde ikke til de mest kendte blandt de romerske kejsere fra 3. årh. e. Kr. I årene 253–254 optræder han som indehaver af kejserværdigheden, men det område som anerkendte ham har formentlig været indskrænket til en beskedent del af provinsen Syrien omkring hans hjemby Emesa (Homs), hvor han under navnet Sampsigeramos (?) formentlig har fungeret som ypperstepræst for den lokale solgud Elagabal. Han har altså samme baggrund som den berygtede kejser Elagabal (218–222 e. Kr.), med hvem han muligvis har været i familie.

Denne interessante, men ikke særligt betydningsfulde person, er kendt fra et par spredte notitser i den antikke litteratur samt fra sine mønter, hvoraf ialt 94 i guld, sølv og bronze er katalogiseret i Baldus' værk. Det virker umiddelbart overraskende, at et så spinkelt kildemateriale har kunnet danne grundlag for en bog på over 300 sider, og det har da også kun kunnet lade sig gøre ved en kunstig oppustningsproces, specielt af den numismatiske del, som fylder godt 200 sider eller over to sider pr. mønt! Det er betegnende, at man udover det egentlige møntkatalog har separate og meget udførlige fortegnelser over forside- og bagsidestempler fra de forskellige møntserier, ligesom disse omhyggeligt behandles hver for sig, hvad der nødvendiggør talrige gentagelser og krydshenvisninger. En overdreven flothed gør sig også gældende med illustrationsmaterialet. For det første kunne møntbillederne uden vanskelighed være trængt sammen på 8–9 tavler i stedet for 13. Dernæst er det ganske unødvendigt at afbilde 90 ud af 94 mønter, når der i mange tilfælde er tale om stempelens eksemplarer, altså stykker hvor såvel for- som bagside er fuldstændigt identiske. På tavle IV er således afbildet 5 stempelens storbronzer (tavlen rummer 8 mønter) og på tavle VI–VII 11 stempelens guldmønter. Af 43 illustrationer af guldmønter kan 22 undværes.

Den litterære og historiske del (s. 229–276) rummer en ganske interessant drøftelse af forholdene i Syrien omkring sassanidekongen Shapur I's invasion, som dateres til 253 og sættes i direkte forbindelse med Uranius' udråbelse til kejser. Også denne diskussion kunne imidlertid strammes betydeligt, og man føler sig ikke overbevist om bærekraften af forfatterens konklusioner i det omfang